

Školstvo u Slavoniji tijekom 19. stoljeća

Đurić, Ivan

Undergraduate thesis / Završni rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zadar / Sveučilište u Zadru**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:162:492709>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-05-21**



Sveučilište u Zadru
Universitas Studiorum
Jadertina | 1396 | 2002 |

Repository / Repozitorij:

[University of Zadar Institutional Repository](#)



zir.nsk.hr



DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJI

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest
Preddiplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni)



Zadar, 2020.

Sveučilište u Zadru

Odjel za povijest

Preddiplomski sveučilišni studij povijesti (dvopredmetni)

Školstvo u Slavoniji tijekom 19. stoljeća

Završni rad

Student/ica:

Ivan Đurić

Mentor/ica:

Izv. prof. dr. sc. Sanda Uglešić

Zadar, 2020.



Izjava o akademskoj čestitosti

Ja, **Ivan Đurić**, ovime izjavljujem da je moj **završni** rad pod naslovom **Školstvo u Slavoniji tijekom 19. stoljeća** rezultat mojega vlastitog rada, da se temelji na mojim istraživanjima te da se oslanja na izvore i radove navedene u bilješkama i popisu literature. Ni jedan dio mojega rada nije napisan na nedopušten način, odnosno nije prepisan iz necitiranih radova i ne krši bilo čija autorska prava.

Izjavljujem da ni jedan dio ovoga rada nije iskorišten u kojem drugom radu pri bilo kojoj drugoj visokoškolskoj, znanstvenoj, obrazovnoj ili inoj ustanovi.

Sadržaj mojega rada u potpunosti odgovara sadržaju obranjenoga i nakon obrane uredenoga rada.

Zadar, 13. listopada 2020.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	1
2. Slavonija u 19. stoljeću.....	2
3. Školstvo do prvih hrvatskih školskih zakona	3
3.1. Ratio educationis totiusq̄e rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas	4
3.1.1. Seoske narodne škole	8
3.1.2. Trgovišne narodne škole.....	8
3.1.3. Gradske narodne škole	9
3.1.4. Primarne narodne škole.....	9
3.1.5. Latinske škole	10
3.1.6. Gimnazije	10
3.2. Ratio educationis 1806	11
3.3. Systema scholarum elementarium	12
4. Školstvo u razdoblju neoapsolutizma	14
5. Prvi hrvatski školski zakon.....	17
6. Školski zakon iz 1888.....	20
7. Školstvo u slavonskom dijelu Vojne krajine	22
7.1 Gimnazija u Vinkovcima	25
8. Školstvo u civilnoj Slavoniji	25
8.1. Pučka škola u Požegi	29
9. Zaključak.....	30
10. Sažetak	32
11. Summary	33
12. Literatura.....	34

1. Uvod

Školstvo kao takvo u povijesti je egzistiralo u raznim oblicima. S pojavom modernih državnih rađa se i potreba za sustavnijim i efektivnijim načinom obrazovanja. Organizacija državnog školskog sustava pokazala se kao jedna od najvećih potreba modernih državnih oblika. Državne vlasti diljem moderne Europe u 19. stoljeću posežu za organizacijom svojih školskih sustava. Takva pojava nije izostala niti na našim područjima koji su u 19. stoljeću bili dio Habsburške, a kasnije Austro-Ugarske Monarhije.

Tema ovog rada je prikaz školstva odnosno organizacije školstva od strane državne vlasti te provedba školskog sustava u praksu tijekom 19. stoljeća, a teritorijalni opseg kojeg obuhvaća fokusiran je na područje Slavonije. Školstvo od prvih uredbi kojima se regulira krajem 18. i početkom 19. stoljeća pa do prvih samostalnih hrvatskih školskih zakona u drugoj polovici 19. stoljeća nailazi na mnoge prepreke. Kroz dugo 19. stoljeće školstvo je suočeno s mnogim promjenama te su na njega utjecale razne ideje koje oblikuju misao tadašnjeg doba. U ovom radu bit će prikazane najvažnije uredbe i zakonske regulative koje uređuju školski sustav te konkretni primjeri školstva na području Slavonije tijekom 19. stoljeća.

Za rad na ovoj temi korišteni su radovi hrvatskih povjesničara koji se bave poviješću školstva na našem području, poglavito na području Slavonije. Najbolji uvid u stanje stvari te podatke pružaju djela Dragutina Frankovića, Emerika Munjize i Krunoslava Tkalca, a za stranu zakonskog reguliranja knjiga koju uređuje skupina autorica koju čine Vlasta Švooger, Maja Matasović i Ivana Horbec. Također, vrijedne informacija pruža građa za povijest školstva koju je prikupio Antun Cuvaj, iako je rad na njoj vrlo zahtjevan zbog velike količine podataka i veoma slabe sustavnosti.

2. Slavonija u 19. stoljeću

Slavonija u 19. stoljeće ulazi teritorijalno razjedinjena, njezin prostor podijeljen je na civilni ili građanski dio i slavonsku Vojnu krajinu. Teritorij civilne Slavonije tvore Požeška, Virovitička i Srijemska županija. Hrvatska i Slavonija teško su pogođene pokušajima bečke centralizacije i apsolutizma, zbog čega se politička elita sve više počinje oslanjati na mađarsko plemstvo te se koncem 18. stoljeća podčinjava Ugarskom namjesničkom vijeću koje djeluje kao vlada za Hrvatsku i Slavoniju.¹ Kako nakon saborskih odluka od 1790. godine hrvatska politička elita stupa u sve bliže odnose s Ugarskom, prva polovica 19. stoljeća obilježena je snažnim Ugarskim pretenzijama na Slavoniju. Tendencije za što veću podčinjenost Slavonije Ugarskoj očituju se u pokušaju nametanja mađarskog jezika u prvom redu kao nastavnog jezika, a kasnije i službenog. Na relativno slab samostalni položaj Slavonije utjecale su Ugarske teritorijalne i političke pretenzije, ali i problem odvojenosti od Hrvatske. Tek rađanjem svijesti o nacionalnom biću hrvatskog naroda počinje razdoblje većeg intenziteta odnosa Slavonije i Hrvatske.²

Prostor Vojne krajine direktno je podčinjen Bečkom ratnom dvorskom vijeću. U takvim okolnostima slavonska Vojna krajina i civilna Slavonija razvijaju se u različitim smjerovima. Slavonska krajina je pod snažnim austrijskim utjecajem te se ne tome prostoru pronalazi vrlo jak društveni i politički element austrijskog obilježja. Tek ukidanjem Vojne krajine Slavonija postaje politički, teritorijalno i društveno ujedinjen prostor.³

¹ D. Franković, 1958, 51-52.

² *Isto*, 52.

³ *Isto*, 53.

3. Školstvo do prvih hrvatskih školskih zakona

Tijekom 18. stoljeća Europa je preplavljena idejama prosvjetiteljstva, a moderni svjetonazori te društveni i politički sustavi javljaju se u svojim početnim obrisima. Habsburška Monarhija kao jedan od najbitnijih dijelova identiteta civilizacije europskog kontinenta postaje plodno područje za tada nove i moderne ideje. Modernizacija države najbolje se očitava u drugoj polovici 18. stoljeća, a usporedno s time vlast se počinje zanimati za pitanje obrazovanja svojih podanika kao nikada do sada. Izgradnja sustava obrazovanja odnosno školstva u sklopu državnih struktura i pod okriljem državne vlasti svakako je jedan od indikatora moderne države. Proces izgradnje školskog sustava koji je pod nadzorom države na prostoru hrvatskih zemalja, samim time i na prostoru Slavonije, započinje u drugoj polovici 18. stoljeća, a svoj će vrhunac dostići u prvoj polovici 19. stoljeća.⁴ Pod utjecajem ideja prosvjetiteljstva dolazi do promjena u svjetonazorskim pogledima, a time se i pitanje obrazovanja dovodi u značajniji fokus. Školstvo dolazi u sferu javnog interesa i općeg dobra. Državna vlast uz karakterističnu brigu za fiskalna i gospodarska pitanja sa sve većim interesom i nastojanjima počinje se baviti pitanjima socijalne i kulturne prirode. Odras promjene državne politike te približavanje socijalnim politikama najbolje se očituje u državnoj aktivnosti na području školstva. Prema tome, razdoblje prve žene na tronu Habsburške Monarhije, Marije Terezije (1740.-1780.), naravno uz mnoge druge zasluge, u kolektivnom i povijesnom sjećanju ostaje kao razdoblje školskih reformi.⁵ Sukladno društvenim i ideološkim gibanjima odnos vladara i podanika doživljava određene promjene te se pogledi vladara i školstva mijenjanju. Školstvo izlazi iz sfere prava te se prikazuje i kao vladareva dužnost. Kako bi vladar svoju dužnost ispoštovao potrebno je bilo stvoriti određene preduvjete za organizirano državno

⁴ V. Švoger, 2017, 11-12.

⁵ V. Švoger, 2010, 6.

školstvo, a najbitniji preduvjeti koji su trebali biti stvoreni su oni financijske prirode. Financijska podloga za državnu brigu oko školstva stvorena je uvođenjem kontribucije odnosno stalnog poreza, time je vlast osigurala stalan prihod u svoju blagajnu. Još jedan značajan događaj za ostvarivanje već navedenih preduvjeta za državnu brigu oko školstva jest ukidanje isusovačkog reda 1773. godine. Naime, nakon ukidanja isusovačkog reda dolazi do konfiskacije isusovačkih imanja te tako vlast osigurava ne samo dodatne financijske prihode nego i bitan obrazovni kadar te infrastrukturu kojom su raspolagali pripadnici isusovačkog reda koji su se velikim dijelom brinuli za obrazovanje puka. Također, dolazi do osnivanja raznih zaklada koje za cilj imaju prikupljanje financijskih sredstava za održavanje novog školskog sustava.⁶

3.1. Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas

Prvo zakonsko reguliranje obrazovanja od strane državne vlasti u hrvatskim zemljama svoju sintezu doživljava u uredbi Marije Terezije iz 1777. godine, puni naziv ovog vrlo važnog zakonodavnog akta jest *Sustav obrazovanja i cjelokupnog školstva za Ugarsko Kraljevstvo i njemu pridružene zemlje* (Ratio educationis totiusque rei literariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas).⁷ Prije daljnje analize i razlaganja ovog zakonodavnog akta i uvida u stanje školstva koje nastaje njegovim donošenjem važno je istaknuti da *Ratio educationis* iz 1777. godine nije prvi zakonodavni okvir kojim se uređuje školstvo u Habsburškoj Monarhiji. Uzimajući u obzir razne faktore tadašnjeg vremena, prije svega gospodarske i tehnološke (manufakture), vlast je uvidjela da joj je potreban dobar građanin koji svojim kvalitetama, sposobnostima i znanjem može uvelike doprinijeti razvoju države i društva. Sukladno takvim nastojanjima, ali i tendencijama za bolji i jači utjecaj vlasti koji se najbolje može provoditi putem jezika odnosno germanizacijom podčinjenih naroda, javlja se inicijativa za izgradnju sustavnog obrazovanja koje

⁶ V. Švoger, 2017, 12.

⁷ V. Švoger, 2010, 19.

svoje korijene nalazi u osnovnoškolskom obrazovanju. S obzirom da su škole bile rijetka pojava, a njihovo pohađanje slabo ili nikakvo, Marija Terezija ugledavši se na susjedne njemačke zemlje, pokreće inicijativu za organizacijom jasno strukturiranog elementarnog školskog sustava. Nakon niza prijedloga od strane različitih savjetnika za reforme i organizaciju školskog sustava Marija Terezija taj je zadatak povjerila opatu Ivanu Ignjatu Felbigeru koji 1774. godine sastavlja te je iste godine i objavljen *Opći školski red za njemačke glavne i trivijalne škole*.⁸ Prema *Općem školskom redu* uvjetovano je stvaranje povjerenstava za školstvo u okvirima svake zemaljske vlade te niz različitih uputa i odredbi o osnivanju i ustrojstvu škola. Kako se ova uredba odnosi uglavnom na ono što se danas naziva osnovnoškolsko obrazovanje propisano je uspostavljanje škola na lokalnoj razini i to tri vrste škola: trivijalne, glavne i normalne škole. Trivijalne škole, koje se trebaju osnivati u svakom mjestu u kojem se nalazi župna crkva, pružaju učenicima osnovna znanja poput čitanja, pisanja, računanja, osnova gospodarstva te znanja iz područja vjere i morala. Također, ove škole namijenjene su onim učenicima koji će steći samo osnovnu naobrazbu te neće nastavljati svoje školovanje. Nadalje, glavne škole osnivaju se u većim gradskim središtima, a pružaju znanja učenicima koji namjeravaju svoje školovanje nastaviti u gimnazijama ili se odlučuju za bavljenje trgovinom i obrtom. U sjedištu svakog školskog okružja propisano je postojanje normalnih škola, koje su zamišljene kao obrazac za osnivanje i strukturiranje ostalih škola u zemlji, a pružale su i naobrazbu za buduće učitelje.⁹ Također, važno je istaknuti da se zbog složenih odnosa između Ugarske i Austrije *Opći školski red* od hrvatskih zemalja primjenjivao samo na području Vojne krajine.¹⁰ Kako *Opći školski red* nije prihvaćen u Ugarskoj iz više razloga, a glavni razlog se očitavao u tome da su mu nastojanja potpuno podrediti podanike Austriji, vladarica je izdala

⁸ D. Franković, 1958, 58.

⁹ V. Švoger, 2017, 16-17.

¹⁰ Isto, 17-18.

naredbu da se sastavi novi program organizacije školstva, a to je već navedeni *Ratio educationis* iz 1777. godine.¹¹ Novi zakonodavni akt za područje školstva koji će se primjenjivati na području Ugarske i njoj pridruženih zemalja, pa samim time vrijedi za područje Slavonije, sastavili su službenici dvora koje predvode barun Josip Urmeny i Dane Terstyansky, a za razliku od *Općeg školskog reda* iz 1774. godine naredba je sastavljena i objavljena na latinskom jeziku.¹² Time su zadovoljene težnje ugarskoj dijela monarhije koje je za svoje pravo imalo korištenje latinskog jezika kao službenog. Također, jedna od bitnih razlika između ovih uredbi jest ta što *Ratio educationis* iz 1777. godine propisuje ustroj svih razina školstva, od početnog odnosno osnovnog školstva do najviših instanci obrazovanja odnosno visokog školstva. Što se tiče kontrole odnosno nadzora nad školstvom ono je povjereno samome vladaru koji upravljanje vrši preko Namjesničkog vijeća za Mađarsku, a na hrvatskom prostoru tu ulogu ima Hrvatsko kraljevsko vijeće za Hrvatsku i Slavoniju. Kako bi se nadzor i organizacija što kvalitetnije provodili osnivana su posebna školska povjerenstva koja rade izvještaje o stanju u školstvu na tjednoj bazi. Povjerenstvo je uz redovita izvještavanja o stanju u školstvu, radilo na izboru učitelja te vršilo nadzor nad školskim fondom. Radi što sustavnijeg i efektivnijeg sustava područje cijele Ugarske podijeljeno je u školske okruge, a na čelu svakog okruga bio je vrhovni ravnatelj škole pod čijom ingerencijom je bilo postavljanje školskih nadzornika i briga za poštivanje propisa.¹³ Za područje Hrvatske i Slavonije ta čast je pripala Nikoli Škrlecu.¹⁴ Nadalje, u pogledu jezika *Ratio educationis* propisuje uvođenje njemačkog jezika kao nastavnog, a svrha uvođenja njemačkog jezika nije negativnog karaktera u odnosu na podanike u smislu da ih podčinjava dominantnoj političkoj struji koja dolazi s bečkog dvora. Njemački jezik prikazuje se kao koristan i moderni jezik tadašnjeg

¹¹ A. Cuvaj, I. 1913, 450.

¹² D. Franković, 1958, 61.

¹³ V. Švoger, 2017, 20.

¹⁴ A. Cuvaj, I. 1913, 456.

doba koji uvelike služi građanima pri gospodarskoj i znanstvenoj djelatnosti, ali i u svakodnevnom životu. U prilog tome da se ne radi o nastojanjima čiste germanizacije govori i stav prema narodnim jezicima. Naime, potiče se usavršavanje narodnih jezika poglavito u narodnim školama te nižim razredima.¹⁵ Osim samog sustava školstva pridaje se pažnja načinu učenja, učenje napamet ostaje glavni segment metode učenja, ali se potiče i razumijevanje naučenog. Važnost ovog školskog zakonodavnog okvira leži i u uređenju odnosa prema učiteljima, za razliku od *Općeg školskog reda* ovdje se uočava važnost učitelja za sami školski sustav te se javlja potreba državne brige za učiteljsko pitanje. Država počinje voditi računa o obrazovanju učitelja te ulazi u postupak financijskog reguliranja statusa učitelja ponajviše propisivanjem plaća i mirovina za učitelje te čak i o brizi za udovice učitelja. Također, velika važnost se pridaje i društvenom statusu i percepciji učitelja, te upućuje na dostojanstvo koje učitelj treba imati, ali i zadržati, također ističe se misao kako je učitelj svojim stavom i načinom života refleksija školskog sustava.¹⁶ Što se tiče samog sustava škola *Ratio educationis* propisuje narodne škole od kojih postoje četiri vrste, a one su: župne odnosno seoske, trgovišne, gradske i primarne. Uz narodne škole propisuje se i ustroj latinskih to jest gramatičkih škola te gimnazije koje se dijele na glavne (arhigimnazije) i obične, a što se tiče najviše instance obrazovanja Kraljevska akademija u Zagrebu dovedena je na rang jednakih kraljevskih instituta u Ugarskoj, a sastojala se od tri fakulteta: teologije, prava i filozofije.¹⁷ Kako se radi o zakonodavnom aktu na razini države važno je istaknuti da osnivanje i briga oko navedenih škola nije pitanje općine nego se time bavi država.¹⁸

¹⁵ V. Švoger, 2017, 21.

¹⁶ *Isto*, 22.

¹⁷ *Isto*, 20.

¹⁸ E. Munjiza, 2009, 32.

3.1.1. Seoske narodne škole

Seoske narodne škole predstavljaju organizaciju nastave u selima i trgovištima, a od nastavnog kadra raspolažu tek s jednim učiteljem i vjeroučiteljem. Naglašeno je da učitelj nije u isključivoj ulozi pomagača svećeniku nego on mora biti slobodan i usmjeren isključivo na nastavu. Također, obrazovni proces ne treba biti usmjeren samo na dječake nego u njega trebaju biti uključene i djevojčice. Postojale su dvije razine znanja, prva koju su morali svladati svi polaznici škole te se ona smatra elementarnom razinom, te druga razina znanja koju su trebali svladati samo neki. Od znanja za koje se očekivalo da ih svi svladaju radilo se o čitanju i pisanju te krasopisu, kao i osnovama računanja primjenjivim na svakodnevne gospodarske pojavnosti te naposljetku znanja o poštenju i brizi za domaćinstvo. Poznavanje osnova latinskog i njemačkog jezika poželjni su za one učenike koji namjeravaju nastaviti školovanje, poglavito u latinskim školama, ova znanja ulaze u sferu znanja i školskih predmeta koje ne trebaju svladati svi učenici. Važno je istaknuti da pri ustroju seoskih narodnih škola vlast ima razumijevanje za društvene i gospodarske aktivnosti koje okružuju podneblje u kojem se nalaze škole. Prema tome nalaže se da za vrijeme sezonskih, prvenstveno poljoprivrednih radova djeca ne trebaju pohađati školu, no svakako kada nije vrijeme sezonskih radova djeca trebaju biti na nastavi.¹⁹

3.1.2. Trgovišne narodne škole

U ovim školama za razliku od seoskih nalaze se dva nastavna učitelja te se ove škole nalaze u selima ili trgovištima te manjim gradovima. Ove su škole veoma slične seoskim, rad i organizacija prilagođavaju se uvjetima okoline u kojoj se škola nalazi. Očekivani ishodi

¹⁹ V. Švoger, 2017, 106-107.

obrazovanja su slični su kao i u seoskim školama. Svi polaznici škole moraju naučiti čitati i pisati te računati, također moraju svladati osnove gospodarske djelatnosti te vjere i morala.²⁰

3.1.3. Gradske narodne škole

Gradske narodne škole raspolažu s nešto većim obrazovnim kadrom pa tako se u tim školama uz vjeroučitelja nalazi učitelj osnova latinskog jezika i tri odgajatelja. Također, otvorena je mogućnost povećanja broja učitelja što ovisi o potrebama škole. Znanja koja učenici moraju svladati su ista kao i u trgovišnim školama. Svi učenici moraju naučiti čitati, pisati, računati te biti poučeni osnovama trgovine i sličnih djelatnosti. Oni koji planiraju nastaviti školovanje trebaju naučiti osnove latinskog jezika. Također, propisuje se vrijeme održavanja nastave.²¹

3.1.4. Primarne narodne škole

U ovim školama nastava je prilagođena potrebama gradova u kojima se nalaze što ovisi o njihovoj veličini. Pri obrazovanju učenika treba voditi brigu o tome da će se učenici kada završe školovanje u ovim školama uputiti na učenje nekog obrta ili nekih drugih poslova. Važnost ovih škola je što uz standardno obrazovanje učenika pruža naobrazbu za učitelja koji bi trebao predavati u narodnim školama.²² Što se tiče samog obrazovanja učitelja ono još nije bilo jasno precizirano, a broj učitelja bio je vrlo nizak, o tome govori podatak da su narodne škole 1805. godine na području Hrvatske i Slavonije imale 54 učitelja na 55 škola.²³

²⁰ V. Švoger, 2017, 107.

²¹ *Isto*, 107.

²² *Isto*, 108.

²³ D. Franković, 1958, 68.

3.1.5. Latinske škole

Latinske odnosno gramatičke škole ističu nužnost poznavanja latinskog jezika za tadašnje vrijeme. Sam tekst uredbe daje razloge za korisnost poznavanja latinskog jezika pozivajući se na obavljanje svih javnih poslova, pisanje zakona te vjerskih tekstove i obreda na latinskom jeziku. Ove škole nastavljaju se na znanja stečena u narodnim školama te predstavljaju važan korak u oblikovanju mladih umova koji će nastaviti svoje obrazovanje. Također za uspješno pohađanje latinskih škola potrebno je svladati osnove latinskog jezika u narodnim školama.²⁴ Latinske škole bile su podijeljene u tri razreda. Od predmeta uz latinski poučavaju se još vjeronauk, prirodopis, povijest, lijepo pisanje i aritmetika. Za učenike koji ne namjeravaju nastavljati obrazovanje postoji mogućnost polaganja predmeta koji pokrivaju znanja iz principa prirodnog i domaćeg prava.²⁵

3.1.6. Gimnazije

Kako je već navedeno gimnazije se dijele na glavne (arhihimnazije) i obične. Razlika između ove dvije vrste gimnazija nije u nastavnom planu i ishodu obrazovanja nego u mjestu u kojem se nalaze, obično su se glavne gimnazije nalazile u sjedištima akademija. Predviđeno trajanje nastavnog procesa je dvije godine. U gimnazijama su zastupljeni predmeti latinski jezik, vjeronauk, prirodopis, aritmetika, povijest, geografija, prirodno pravo te uvod u domaće običaje. Gimnazije su nudile nekoliko izbornih predmeta kao što su grčki jezik, eksperimentalna fizika, poetika i javne novosti.²⁶ Nastava u gimnazijama nastavlja se na program nastave iz latinskih škola, a cilj je veoma sličan, osposobljavanje učenika za daljnje obrazovanje.²⁷

²⁴ V. Švoger, 2017, 108.

²⁵ *Isto*, 20.

²⁶ *Isto*, 20

²⁷ *Isto*, 116.

3.2. Ratio educationis 1806

Nakon nepunih trideset godina od donošenja zakonodavnog okvira za organizaciju školstva na području Ugarske i njoj pridruženih zemalja sastavljen je i objavljen novi zakonodavni okvir. Njegovo ime isto je kao i ime zakona iz 1777. godine, *Ratio educationis publicae totiusque rei literarie per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*. Nova uredba objavljena je 1806. godine, a tiskana je u Budimu te je sastavljena od strane posebne komisije koja se sastala na poziv ugarskog sabora.²⁸ Naime, zbog raznih problema prethodni *Ratio educationis* nije implementiran u sustav školstva onako kako je zamišljeno te tako nije stvarno zaživio.²⁹ Zbog nedostataka u uredbi iz 1777. godine pristupilo se njezinoj dopuni te je tako nastao *Ratio educationis* iz 1806. godine koji će na snazi ostati sve do 1845. godine. Ova nova uredba uz određene dopune sadrži i izmjenu u pogledu jezika koja je uvjetovana saborskim odlukama iz 1790. godine. Ugarsko djelovanje bilo je usmjereno prema potpunoj mađarizaciji te sukladno time dolazi do pokušaja uvođenja mađarskog jezika kao službenog, a u školstvu kao nastavnog. Takvim namjerama suprotstavilo se hrvatsko plemstvo, a možda najvažniji čin nalazi se u istupu bana Ivana Erdodya kojim jasno daje do znanja da nije moguće da kraljevstvo kraljevstvu nameće zakone. Prema tome, mađarski jezik u škole na području Slavonije ulazi kao preporuka odnosno kao izborni predmet.³⁰ Važno je istaknuti da ova uredba ne donosi neke posebne novitete u pogledu organizacije školstva, glavna uloga je u nadopunjavanju i ispravljanju onoga što je propušteno u *Ratio educationisu* iz 1777. godine. Po svojoj strukturi *Ratio educationis* iz 1806. godine sastoji se od tri glavna dijela. Nastavni planovi te programi za sve vrste škola nalaze se u prvom dijelu. Drugi dio govori o

²⁸ D. Franković, 1958, 63.

²⁹ A. Cuvaj, 1913. II, 199.

³⁰ V. Švoger, 2017, 26.

uputama prema kojima se treba upravljati školama te određene direktive za učitelje, nadzornike i ravnatelje, dok se u trećem dijelu govori o različitim sredstvima za provedbu nastave kao i financijskom reguliranju rada učitelja.³¹ Slično kao i što je *Ratio educationis* trebalo nadopuniti i izmijeniti zbog ranijih nedostataka tako je *Opći školski red* zahtijevao određene nadopune. Formirana je specijalna komisija za obradu problema i nedostataka ranijeg zakonodavnog okvira s ciljem donošenja nove i potpunije uredbe o organizaciji školstva na području Austrije, a na čelu te komisije nalazio se Anton Spendou. Nova organizacija školstva objavljena je 1805. godine, a nosi naziv *Politički ustroj njemačkih škola*, zakon vrijedi za područje Austrije te se prema tome primjenjivao i na prostoru Vojne krajine. Ovime se zakonom nadzor nad školom povjerava župnicima, a podjela i organizacija škola ostaje ista kao što to propisuje *Opći školski red*.³²

3.3. Systema scholarum elementarium

Nova administrativna naredba koja vrijedi za školstvo na području Ugarske i Hrvatske donesena je 1845. godine te nosi naziv *Systema scholarum elementarium*.³³ Ovu novu naredbu sastavio je grof Aponyi, a odnosila se na organizaciju i djelovanje osnovnih škola na području Ugarske, a samim time primijenjena je na prostoru civilnog dijela Slavonije te uz neke dopune i izmjene vrijedila je sve do 1874. godine.³⁴ Cilj koji je postavljen donošenjem ove naredbe stoji u stanju jednakosti s općenitom svrhom postojanja školskog sustava odnosno škola, a to je da mladi ljudi prime određeno elementarno obrazovanje koje je prikladno za njihov društveni položaj. Osim toga, obrazovni ishod treba doprinijeti kako individualnom tako i opće dobru te pripremiti mlade ljude za budući život ili daljnje obrazovanje, a to će se postići stjecanjem duševnog i umnog

³¹ D. Franković, 1958, 63.

³² *Isto*, 63.

³³ E. Munjiza, 2009, 34.

³⁴ D. Franković, 1958, 98.

znanja.³⁵ Što se tiče ustroja osnovnih škola one se dijele na niže kojima su predviđeni prvi drugi razred te više kojima su predviđeni treći i četvrti razred. U nižim pučkim školama stječu se osnovna znanja iz vjeronauka, čitanja, pisanja kao i osnovama računanja i knjigovodstva te poznavanja novca. Nastava se odvija na materinskom jeziku, a u gradskim školama predviđeno je učenje mađarskog jezika. Također, mušku i žensku djecu potrebno je razdvojiti u posebne, različite škole, a gdje to nije moguće trebaju biti razdvojeni i sjediti u odvojenim školskim klupama.³⁶ U višim pučkim školama postoje isti predmeti kao i u nižim, ali njihovo gradivo je nešto većeg opsega te se uz neka nova znanja stječu o gradnji, osnovama geometrije, geografije te drugih prirodno-znanstvenih predmeta. Jedna od razlika u između viših i nižih škola sastoji se u tome što je za više škole točno propisano trajanje praznika i školskih dana dok su za niže škole praznici i nastavni dani prilagođeni potrebama sredine odnosno poljoprivrednim radovima u onom dijelu godine kada su oni u najvećem opsegu. Također, propisuje se obveza pohađanja škole za djecu između šest i dvanaest godina starosti, a roditelji koji ne šalju svoju djecu u škole mogu biti kažnjeni novčano.³⁷ Što se tiče obrazovanja ženske djece ono je usmjereno na stjecanje znanja iz vjeronauka te čitanje i pisanje kao i na učenje ženskog ručnog rada te raznih kućanskih poslova koji su karakteristični za društveni sloj iz kojeg djevojčice dolaze. Roditelji višeg imovinskog statusa svoje djevojčice mogu slati u više djevojačke škole gdje se uz navedena znanja uče i strani jezici poglavito francuski jezik. Materijalna sredstva odnosno troškove neophodne za rad škole trebaju osigurati općine i gradovi te se za ovaj dio organizacije školstva brinu ljudi koji će se posebno izabrati. Za nadzor nad svim pučkim školama odgovorno je Ugarsko namjesničko vijeće koje ga provodi preko okružnih ili pokrajinskih vrhovnih ravnatelja škola koji su imenovani od strane vladara. Što se tiče

³⁵ A. Cuvaj., 1913. III, 133.str

³⁶ V. Švoger, 2017, 143.

³⁷ Isto, 144.

upravljanja školama ono je povjereno lokalnim župnicima koji su ujedno i ravnatelji tih škola. Tako župnici-ravnatelji podnose izvještaj biskupu o nastavi vjeronauka, dok o svim ostalim pitanjima izvještaj podnose vrhovnom ravnatelju škola. Što se tiče učitelja, njih zapošljava vrhovni ravnatelj škola i to ako imaju potvrdu o stečenim učiteljskim kvalifikacijama. Nakon određenog vremenskog roka u službi učitelja, u pravilu se radilo o trideset godina rada, učitelj je imao pravo povući se iz službe i zatražiti mirovinu. Također, na kraju svakog razreda polagao se ispit koji je bio uvjet za upis višeg razreda ili više škole.³⁸ Učenici su ovom uredbom uz osnovna znanja stjecali određena znanja o svojim dužnostima prema vladaru i vlasteli te o uređenju države. Sukladno tome nastajali su udžbenici i čitanke. Zanimljivo je da se od sredine 19. stoljeća osnivaju školski vrtovi, upotreba geografske karte austrijskog carstva je bilo jedno od prvih pomagala korištenih u nastavi.³⁹

4. Školstvo u razdoblju neoapsolutizma

Do 1848. godine Ugarsko namjesništvo ima vrhovni nadzor nad školstvom, a nakon ukidanja Banskog vijeća Ministarstvo bogoštovlja i nastave pod vodstvom grofa Lea Thuna preuzima sve veću inicijativu za organizaciju i moguću reformu školskog sustava. Kako prema *Systema scholarum elementarium* iz 1845. godine nadzor nad školama nije povjeren biskupima, biskupska konferencija u Beču 1849. godine zahtijevala je nadzor nad školama. Stoga je na temelju tih zahtijevanja bila usmjerena i inicijativa ministra bogoštovlja i nastave da stvori uvjete u Hrvatskoj i Slavoniji za biskupski nadzor nad školama. Stanje škola u ovom periodu uglavnom je loše i dosta niske kvalitete, takvo stanje uvelike je uvjetovalo i ukidanje urbarijalnih odnosa 1848.

³⁸ V. Švoger, 2017, 144.

³⁹ D. Franković, 1958, 98.

godine kada većina gospoštija odbija sudjelovati u izgradnji i održavanju škola.⁴⁰ Biskupski nadzor nad školama službeno započinje sklapanjem konkordata sa Sv. Stolicom 1855. godine, a stvarno je započeo već 1851. godine kada biskupi po nalogu ministra Thuna uz odluke o udžbenicima za vjeronauk odlučuju i o svim ostalim udžbenicima.⁴¹ Veoma slabo i gotovo nikakvo pohađanje osnovnih škola poglavito trivijalki karakteristično je za razdoblje apsolutizma. Neki razlozi koji se navode za to su potreba dječjeg rada na selu, u ispaši ili radu na zemlji, također, radi se i tome da su mnoge škole dosta udaljene od mjesta stanovanja djece te da velika većina djece koja je u godinama prikladnim za polazak škole dolazi iz siromašnih obitelji koje nemaju financijskih i materijalnih sredstava potrebnih za školovanje. Nešto bolje stanje nalazimo u Osječkoj podžupaniji poglavito u kotaru Valpovo gdje dolazi do izgradnje novih škola.⁴² Što se tiče srednjoškolskog obrazovanja odnosno gimnazija one se na području Slavonije nalaze tek u Osijeku i Požegi, što mnogo govori o dosta lošem stanju školstva u Slavoniji. Što se tiče osječke gimnazije ona je pretvorena u osmogodišnju, a zbog ranijih problema oko financija i organizacija s radom počinje tek 1854. godine kada ju napuštaju franjevci te ih mijenjanju svjetovnjaci. S druge strane, požeška gimnazija zadržala je četverogodišnji program. Modernizacijom školstva u drugoj polovici pedesetih godina 19. stoljeća povećava se broj učenika, ali i predmeta u gimnazijama.⁴³

⁴⁰ M.Gross, 1985, 276-277.

⁴¹ M. Gross, 1985, 279.

⁴² *Isto*, 281.

⁴³ *Isto*, 310.

	Zagreb	Osijek	Rijeka	Varaždin	Karlovac ^b	Požega ^b	Ukupno
1853./54.	280	103	124	134	39	65	775
1854./55.	315	162	77	150	47	54	805
1855./56.	330	196	72	173	47	53	871
1856./57.	344	260	92	182	52	61	991
1857./58.	302	279	96	200	63	88	1028
1858./59.	312	258	105	216	69	91	1046
1859./60 ^d	309	247	110	255	59	102	1082

(Tablica 1. Broj učenika gimnazija u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji na kraju šk. god. Prema M. Gross, 1985, 311)

Nadalje, nastava u gimnazijama prometnula se u izvrsnu priliku za germanizaciju na području Slavonije. Do 1848. godine nastavni jezik je bio latinski te od slijedeće godine nastavni jezik postaje *ilirski*, a što se tiče mađarskog jezika on je bio na razini izbornog predmeta. Od godine 1851. ministar Thun je naredio da se njemački jezik uvede u sve razrede gimnazije kao obavezni i to najmanje dva sata tjedno, no proces germanizacije u nastavi tu nije stao. Naime, propisano je da se u višim razredima gimnazije njemački uvede kao nastavni jezik za neke predmete kao što su povijest, matematika, fizika i prirodopis. Iako je ban Jelačić prihvatio njemački kao obavezni predmet u svim razredima, izričito je bio protiv uvođenja njemačkog kao nastavnog jezika za neke predmete. Thun je uvođenje njemačkog opravdavao nedostatkom potrebne literature i terminologije za prirodne predmete, u čemu je i bio u pravu, dok je uvođenje njemačkog u nastavu povijesti imalo za cilj sprječavanje nacionalnih težnji prilikom odgoja i obrazovanja.⁴⁴ Konačno, Ministarstvo bogoštovlja i nastave 1854. godine izdaje naredbu kojom se u više gimnazije njemački jezik uvodi kao pretežno nastavni. Tek za učenje vjeronauka i hrvatskog jezika mogao se upotrebljavati hrvatski kao nastavni jezik.⁴⁵ Tako je svrha gimnazija umjesto oblikovanja

⁴⁴ Isto, 314-315.

⁴⁵ Isto, 317.

budućih intelektualaca i pripreme za daljnje školovanje postala plodno tlo za širenje germanizatorskih tendencija.

5. Prvi hrvatski školski zakon

Nakon što je pao Bachov apsolutizam 1859. godine, Hrvatskoj se vraća Ustav, dolazi do obnove parlamentarnog života, a hrvatski jezik je postao službeni. Dolazi i do velike promjene u uređenju državnog sustava, veliko Austrijsko carstvo nailazilo je na sve veće probleme te se nije više moglo održati u postojećem stanju. Državno uređenje je doživjelo temeljnu promjenu kojom je stvorena Austro-Ugarska država 1867. godine. Prema novom uređenju prostor Slavonije (i Hrvatske) je u nadležnosti Ugarske te će doći do reguliranja međusobnih odnosa koji su ostvareni Hrvatsko-ugarskom nagodbom iz 1868. godine.⁴⁶ Hrvatsko-ugarskom nagodbom Hrvatska dobiva samostalnost u odlučivanju za pitanja sudstva, uprave i školstva. Iako tek sada dobiva pravo na samostalno uređenje školstva, postojale su i ranije naznake i pokušaji samostalne organizacije školstva, posebice na početku ustavnog perioda, a u većem intenzitetu od 1860. godine. Tako su učitelji Klaić i Novotny, kao učitelji zagrebačke učiteljske škole, izradili i u javnu raspravu u Sabor uputili prijedlog školskog zakona. Zakonski prijedlog prolazi saborsku proceduru, ali nije prihvaćen od strane kralja stoga nije nikada zaživio. Zakonski prijedlog uređenja školstva koji nije niti predstavljen u Saboru jest onaj koji pokreće Zagrebačka, a kasnije joj se pridružuje Riječka županija. Kako su šezdesete godine 19. stoljeća obilježene raznim zakonskim prijedlozima za uređenje školstva, hrvatsko učiteljsko društvo *Zadruga* 1865. iste godine kada je i osnovano, pokreće inicijativu za izradu školskog zakona. Grupa učitelja na čijem čelu se nalazio poznati učitelj Ivan Filipović gradi prijedlog školskog zakona koji nosi naziv *Ustav pučke škole*, ovaj

⁴⁶ E. Munjiza, 2009, 39.

prijedlog iako je poslan u saborsku proceduru ostao je na razini prijedloga.⁴⁷ Daljnje rasprave oko uređenja pučkog školstva odvijaju se na početku sedamdesetih godina 19. stoljeća, a u njima se očitavaju dvije struje. Jedna je okupljena oko Klaića te pokušava održati daljnji utjecaj crkve na školstvo. Druga, koja se karakterizira kao liberalna, okupljena je oko Ivana Filipovića bori se za svjetovni karakter školstva. Rasprave o uređenju školstva rezultirat će zakonom kojim će Hrvatska po prvi puta samostalno i autonomno urediti školstvo na svojem području.⁴⁸ Kako su Hrvatsko-ugarskom nagodbom napokon stvoreni uvjeti za samostalnu organizaciju školskog sustava njoj se uistinu pristupilo dolaskom Ivana Mažuranića na mjesto bana. Mažuranić je postao ban 1873. godine te je iste godine Pavlu Muhiću koji je obnašao dužnost predstojnika za bogoštovlje i nastavu naložio kreiranje nove školske osnove. O novoj školskoj osnovi raspravljala je posebna konferencija koju je sazvao sam Mažuranić slijedeće godine, a u njoj su se nalazili istaknute osobe za pitanje školstva toga vremena kao što su Adolf Weber i Ivan Filipović. Na kraju je uz posredovanje predstavnika vlade kreirana nova školska zakonska osnova koja će u povijesti ostati upamćena kao prvi hrvatski samostalni školski zakon.⁴⁹ *Zakon o ustroju pučkih škola i preparandija* na snagu je stupio 1874. godine. Ovaj zakon uvodi obveznu nižu četverogodišnju pučku školu, uz ovu školu predviđeno je i djelovanje opetovnica kao i mogućnost praktičnog osposobljavanja za život koja je zadržana na razini početnih oblika. Također, uvodi se građanska škola koja traje najmanje tri godine, a nju se može pohađati nakon završetka niže pučke škole. Svrha građanske škole je profesionalno osposobiti učenike za rad u obrtu, trgovini i gospodarstvu. Zakon predviđa i mogućnosti privatnih škola te nekih oblika početnog obrazovanja u obitelji. Prvim hrvatskim autonomnim zakonom uređuje se odnos crkve i države o pitanju školstva. Crkvi

⁴⁷ Isto, 40.

⁴⁸ E.Munjiza, 2009, 41.

⁴⁹ D.Župan, 2002, 281.

je povjerena organizacija i nadziranje vjeronauka i odgoja, a crkveni predstavnici nalaze se u mjesnim, županijskim i zemaljskim školskim odborima.⁵⁰ Vrijednost ovog zakona ističe se u modernom pogledu na obrazovanje i odgoj. U tradicionalnom društvu briga za odgoj i obrazovanje djece svedena je isključivo na obitelj i crkvu, dok u modernom građanskom društvu odgoj i obrazovanje velikim dijelom preuzima državna vlast ističući tako svoj socijalni karakter. Ovaj izrazito moderan školski zakon možda najbolje do sada rješava kronični problem školstva uopće, on je sadržan u općoj pojavi nepohađanja škola, a ta je pojava posebice izražena u slabije razvijenim krajevima s pretežito poljoprivrednim stanovništvom. Problem nepohađanja škola rješava se kroz niz sankcija propisanih za roditelje i skrbnike koji djecu ne šalju u škole, sankcije imaju raspon od blagih do veoma drastičnih. Kako je osnovno školstvo postalo obvezno, ako roditelji ne šalju djecu u školu suočiti će se s opomenom koju izriče općinski školski odbor. U slučaju da roditelji nastave sa sprječavanjem djeteta u polasku škole dobit će novčanu kaznu (iznos kazne ulazi u blagajnu školske općine), također roditelji i skrbnici mogu biti kažnjeni i s zatvorskom kaznom pa čak i onom najdrastičnijom koja se sastoji u oduzimanju skrbi nad djecom koja onda prelazi u ruke države.⁵¹ Nadalje, zakonom je propisan državni nadzor nad obrazovanjem, a on se provodi preko novoosnovane institucije županijskih školskih nadzornika, u ovu instituciju biraju se najstručniji učitelji. Upravljanje školama prepušteno je školskim odborima u koje ulaze predstavnici vlasti, učitelja i svećenici. Što se tiče položaja samih učitelja on postaje izrazito bolji nego što to propisuju prethodni zakoni i uredbe, učitelji su uzdignuti na rang državnih službenika te im je tako osigurana i mjesečna odnosno godišnja plaća, a nakon trideset godina rada učitelji imaju zajamčenu mirovinu koju u iznimnim slučajevima mogu naslijediti i njihove udovice. Uređuje se i izdavanje potrebnih udžbenika i priručnika na hrvatskom jeziku, o tome se brine

⁵⁰ E. Munjiza, 2009, 42.

⁵¹ D. Župan, 2002, 283.

Hrvatski pedagoški-književni zbor, a kasnije je od strane Vlade utemeljena posebna nakladnička kuća. Kada se govori o ovome zakonu potrebno je istaknuti da je 1871. godine donesen vrlo sličan zakon o organizaciji školstva na području Vojne krajine koji je također propisivao obvezno obrazovanje na osnovnoškolskoj razini.⁵²

6. Školski zakon iz 1888.

Promjenom u odnosu snaga na međunarodnoj razini i slabljenjem Osmanskog Carstva, a samim time i prestankom opasnosti na granici Monarhije postojanje Vojne krajine gubi smisao. Vojna krajina ukida se 1881. godine, a prostor koji ju je činio implementiran je u županijski sustav Hrvatske 1886. godine. Na mjesto hrvatskog bana 1883. godine dolazi mađaron Khuen Hedervary. Zbog novonastale političke i teritorijalne situacije za vrijeme vladavine bana Hedervaryja dolazi do potrebe donošenja jedinstvenog zakona o organizaciji školstva. Novi školski zakon donesen je 1888. godine te se naslanja na zakon iz 1874. godine, ne donosi velike promjene tek neke nadopune i izmjene, a zbog nekih dijelova smatra se regresivnim u odnosu na raniji školski zakon.⁵³ Ovaj školski zakon na nekim poljima je ipak nešto potpuniji i bolji u odnosu na zakon 1874. godine poglavito u smjeru obrazovanja učitelja. Izražena je želja za kvalitetnijim učiteljskim kadrom koji bi se po kvaliteti trebao približiti onom austrijskom i mađarskom. Zbog toga se uklanja termin preparandija i nastaju učiteljske škole koje sada traju četiri godine.⁵⁴ Neke odredbe koje se tiču učenika u određenim oblicima sačuvale su se do danas, primjerice ponašanje učenika na putu prema i iz škole kao i urednost te dolasci na nastavu na vrijeme.⁵⁵ Jedna od većih promjena odnosi se na otvaranje autonomnih srpskih škola što je uvjetovano priključenjem prostora Vojne krajine

⁵² E. Munjiza, 2009, 43.

⁵³ Isto, 43.

⁵⁴ M. Raguž, 2015, 486.

⁵⁵ Isto, 471

na kojem se nalazio velik broj srpskog stanovništva s već ustaljenom školskom tradicijom. U ovom zakonu se s obzirom na ranije doneseni zakon pronalaze i neke diskriminatorne tendencije poput gubljenja položaja učiteljice ako se ista uda. Također, učiteljske plaće postaju nešto manje, a s druge strane radni staž nakon kojeg se može zatražiti mirovina povećava se na četrdeset godina. Što se tiče ustroja škola one se mijenjaju na niže pučke škole koje ostaju četverogodišnje, dok građanska škola dobiva naziv viša pučka škola, ali funkcija ostaje ista.⁵⁶ Kako su veoma slični i u bitnome se ne razlikuju, oba zakona određuju kako škole trebaju biti opremljene, posebno se ističe potreba za školskom knjižnicom. Ovi zakoni su po svojim karakteristikama izrazito moderni pa tako donose i nastavne planove kojima se određuje broj predmeta kao i raspored sati. S vremenom su se nastavni planovi prilagođavali modernizacijskim procesima pa su se i sami mijenjali i osuvremenjavali.⁵⁷

⁵⁶ E. Munjiza, 2009, 43

⁵⁷ *Isto*, 46.

Nastavni predmet	1855.	1874.	1888.	1929.	1933.
Nauk vjere	+	+	+	+	+
Materinski jezik: čitanje, pisanje, slovnica, vježbe u govoru i pismu	+	+	+	-	-
Narodni (srpsko-hrvatsko-slovenski) jezik	-	-	-	+	+
Strani jezik	-	+	+	+	-
Računstvo i geometrijsko oblikoslovje	+	+	+	+	+
Zemljopis	-	+	+	+	+
Povijest	-	+	+	+	+
Prirodopis, poznavanje prirode	-	+	+	+	+
Fizika, siloslovje	-	+	+	-	-
Higijena, pouka o zdravlju	-	-	-	-	+
Krasopis, lijepo pisanje	+	+	+	+	+
Svjetovno i crkveno pjevanje	+	+	+	+	+
Gimnastika, tjelesno vježbanje	-	+	+	+	+
Gospodarstvo, praktična znanja	-	+	+	+	+
Ženski ručni rad, domaćinstvo	-	+	+	+	+
Risanje, crtanje	+	-	+	+	+
Svega nastavnih predmeta	6	13	14	13	13

(Tablica 2. Nastavni planovi za obvezne škole 1855-1941. Prema E. Munjiza, 2009, 46)

7. Školstvo u slavonskom dijelu Vojne krajine

Prema ranije navedenim uredbama uređivano je i organizirano školstvo na području Vojne krajine. U selima slavonskog dijela Vojne krajine nalaze se trivijalne, općinske njemačke te elementarne škole. Nastavni jezik pučkog školstva u Vojnoj krajini je njemački. Nakon 1800. godine na području brodske i gradiške pukovnije nalazi se nekoliko trivijalnih škola. Prema broju učenika najveća škola je u Vinkovcima koju pohađa 57 učenika, nju će vrlo brzo po brojnosti učenika zamijeniti trivijalka u Brodu koju će pohađati čak 86 učenika.⁵⁸ Vojna vlast početkom 19. stoljeća vrši sve veći pritisak na općine koje su trebale osnivati narodne općinske i elementarne škole, a trošak izgradnje i organizacije trebale su snositi same općine. Općinske vlasti su kad tad morale izvršiti naredbe vojne vlasti pa je sukladno tome primjerice u Babinoj Gredi 1816. godine

⁵⁸ K. Takalc, 1978, 25.

otvorena općinska njemačka škola. Proces njezine izgradnje dobar je primjer u kakvim uvjetima dolazi do izgradnje i organizacije novih škola u Krajini. Od mnogih materijalnih sredstava koja su obećana od strane vladara za izgradnju škole stvarno su bili donirani samo čavli, a sami krajišnici su sudjelovali u izgradnji školske zgrade, njihovo sudjelovanje u izgradnji spadalo je u „privatnu“ rabotu.⁵⁹ U narodnoj školi učenici su stjecali osnovna znanja, nastava je održavana na materinskom jeziku, a mogu ju jednako pohađati i muška i ženska djeca. Što se nastavne metode tiče ona je bila veoma gruba i nije davala prostora razumijevanju nego se isključivo učilo napamet, a u slučaju neznanja djeca su bila fizički kažnjavana. Težak i surov način života te gruba vojnička disciplina Vojne krajine nisu bili privlačni za rad u školama, učitelji su bili dočasnici koji nisu više bili od pretjerane koristi u vojnoj službi, a vjeronauk su predavali svećenici. Položaj učitelja je veoma loš te su oni dosta slabije plaćeni u usporedbi s učiteljima u trivijalnim školama koje se karakteriziraju kao državne škole, navodi se da su plaće učitelja između 5 i 7 forinti mjesečno te su dobivali stan i četiri hvata drva. Katastrofalni uvjeti i male plaće navodili su učitelje na pokušaj promjene zanimanja pa čak i dezeterstvo iz Vojne krajine. Primjerice, jedan od najpoznatijih učitelja toga vremena i borac za bolji i pravedniji položaj učitelja, Mijat Stojanović podnosi vlastima molbu da postane carinik, molba mu je odbijena. Također su učitelji u narodnim školama morali vršiti službu u seoskoj straži, a od te obveze su oslobođeni tek 1837. godine.⁶⁰ Polazak škole nije bio obvezan do 1830. godine, od tada vlasti na razne načine, a najčešće fizičkim kažnjavanjem pokušavaju natjerati roditelje da šalju svoju djecu u škole. Vlasti opominju roditelje prije samog početka školske godine, koja je obično počinjala prvog studenog, da je potrebno djecu poslati u školu. Kako je materijalno stanje stanovnika Krajine bilo veoma teško, školske knjige besplatno su

⁵⁹ Isto, 26.

⁶⁰ Isto, 27.

dobivali učenici čiji su roditelji podnijeli svjedodžbu siromaštva.⁶¹ Sustav, a i sama egzistencija školovanja na području Krajine imali su jednostavnu svrhu, stvaranje dobrog i za državnu vlast korisnog građanina. Sukladno tome 1828. godine u škole se uvodi predmet predvojničke obuke, a učenici se susreću s praktičnim dijelom nastave u kojem vježbaju s drvenim puškama i mačevima. Za vojne potrebe preporučeno je učiteljima baviti se pčelarstvom zbog potrebe za voskom koji služi za lakiranje kožnog remena na vojnoj odori. Kako je vlast željela minimizirati troškove, postoje predmeti ratarstva i stočarstva kako bi se postigla samoodrživost na prostoru Krajine.⁶² Zbog sličnih nastojanja već krajem 18. stoljeća osnivaju se takozvane geometrijske škole koje su za cilj imale obrazovati buduće obrtnike. One su u prvoj polovici 19. stoljeća zamijenjene matematičkim školama koje su se nalazile u sjedištima pukovnija, u slavonskoj Vojnoj krajini to su bili mjesta Nova Gradiška, Vinkovci i Mitrovica. Kako se u tim školama nešto slabije obrađivala geometrija one su sve više dobivale karakter vojničkih škola koje su polazili sinovi časnika, činovnika te dobro stojećih krajišnika. Zbog sve većeg poprimanja obilježja vojničke škole uvođenjem sve većeg broja vojnih predmeta 1858. godine matematička škola spaja se s pukovnijskom školom u Vinkovcima. Pukovnijska škola u Vinkovcima će prilikom procesa razvojačenja Vojne krajine biti pretvorena u građansku školu.⁶³ Što se tiče opetovnica ili nedjeljnih škola kako su se još nazivale jer su se uglavnom polazile nedjeljom, one su uvedene 1827. godine, a bile su obavezne za djevojke i dječake koji su završili početnu školu ili njemačku općinsku. Trajanje nastave u početku je bilo tri godine, a nakon nekog vremena taj period se smanjuje na dvije godine. U prvoj polovici 19. stoljeća na području Krajine vrši se i obrazovanje dočasnika koje se provodi kroz takozvanu militarsku školu. Takve škole osnivale bi se u sjedištima

⁶¹ Isto, 27.

⁶² Isto, 28.

⁶³ Isto, 31-32.

kompanija.⁶⁴ U drugoj polovici 19. stoljeća stanje školstva u Vojnoj krajini postaje nešto bolje, o tome svjedoče podaci da je primjerice gradiški kotar 1871. godine imao 89 pučkih škola od kojih je jedna bila vjerska za srpsku djecu te jedna građanska škola koja se nalazila u Novoj Gradiški. Brodski kotar imao je 84 pučke škole, od kojih isto kao i gradiški jednu vjersku i jednu građansku koja se nalazi u Brodu na Savi (danas Slavonski Brod). Prema tome, u svim manjim selima školski sustav je funkcionirao na zadovoljavajućoj razini, a takvo stanje najviše se može zahvaliti tome što djeca imaju mogućnosti polaziti najbliže škole.⁶⁵

7.1 Gimnazija u Vinkovcima

Na području slavonske Vojne krajine jedina velika gimnazija bila je ona u Vinkovcima. U 19. stoljeće vinkovačka gimnazija ulazi kao šestorazredna pa samim time ima veći broj učenika, 1803. godine broji 52 učenika. Iako je 1811. godine normalka odijeljena od gimnazije, naredbom iz 1820. godine gimnaziju je trebalo urediti po uzoru na austrijske te ju spojiti s normalkom. Prva četiri razreda su bila gramatikalni, a peti i šesti su bili humanistički. U pedesetim godinama 19. stoljeća gimnazija se pretvara u osmorazrednu. Jezici koji se uče su grčki, latinski, njemački i hrvatski, te se još uče povijest, zemljopis, matematika, prirodopis i filozofija.⁶⁶

8. Školstvo u civilnoj Slavoniji

Školstvo u građanskoj Slavoniji uređivano je prema drugačijim uredbama i zakonima nego školstvo u Vojnoj krajini. Iako nešto drugačijeg uređenja školstvo građanske Slavonije dijelilo je slične pa gotovo i iste probleme kao i ono Krajine. Nepovjerenje seljačkog stanovništva prema pučkom školstvu veoma je izraženo u gotovo cijeloj Slavoniji. Na početku 19. stoljeća stanje

⁶⁴ *Isto*, 30.

⁶⁵ *Isto*, 38-39.

⁶⁶ *Isto*, 33- 40.

pučkog školstva u građanskoj Slavoniji veoma je loše, to potvrđuje podatak da na 12 000 stanovnika dolazi tek jedna pučka škola.⁶⁷ S vremenom stanje se poboljšava te sredinom stoljeća, nakon donošenja *System scholarum elementariuma*, dolazi do otvaranja pučkih škola u sjedištima župa. Veliki problem školskog sustava bio je veoma malen broj škola, a donošenjem uredbe *Ratio educationis* taj se problem pokušao smanjiti. Jedan od glavnih ciljeva koji se htio postići donošenjem navedene uredbe je podizanje sustava osnovnih škola na jednu višu razinu. Na području Slavonije prvi korak je bio uspostavljanje većeg broja osnovnih škola. Nepunih deset godina nakon donošenja uredbe *Ratio educationis* sve tri slavonske županije broje tek 19 trivijalki, dok primjerice 1847. godine pronalazimo 79 osnovnih škola. U tome periodu na području požeške županije udvostručen je broj škola, dok je na području virovitičke županije taj broj povećan čak šest puta, potrebno je istaknuti da je virovitička županije i površinom i brojem stanovnika bila dosta veća od požeške. Na ovako značajno povećanje broja škola uvelike je utjecalo provođenje uredbe *Ratio educationis* tim više što je nadzor na školskim sustavom postao dosta stroži i efektivniji.⁶⁸ Nadalje, kao i u Vojnoj krajini veliki problem je bio uvjeriti slavonskog seljaka da svoje dijete pošalje u školu. Nadležni za funkcioniranje školskog sustava na razne načine pokušavali su povećati broj djece koja polaze barem osnovne škole. Tako u mjestu Semeljci, nedaleko od Đakova, 1812. godine školu polazi tek 12 učenika, već sljedeće godine broj učenika povećao se na 53. Što je utjecalo povećanje broja učenika? Iako su lokalne vlasti i župnici roditeljima koji ne šalju djecu u školu upućivali razne optužbe, od toga da su nemarni pa do toga da su čak i zli jer tako ne žele svojoj vlastitoj djeci dobro, broj učenika je i dalje bio malen. Tek kada je lokalni župnik Ivan Juraj Hartmann uz predstavnika civilne vlasti sastavio popis djece koja su u godinama kada je vrijeme da polaze školu te zaprijetio roditeljima ne samo novčanom nego i

⁶⁷ Isto, 25.

⁶⁸ M. Vrbanus, 2017, 138-140.

zatvorskom kaznom stanje se uvelike poboljšalo.⁶⁹ Također, razlog nepolaska škola leži i u činjenici da je slavonski seljak veoma siromašan, a troškovi školovanja izraženi su u novčanoj vrijednosti. Roditelji veoma teško nabavljaju pristojnu i čistu odjeću te obuču koja je potrebna djeci.⁷⁰ Nadalje, već je bilo govora o problemu nekontinuiranog polaska škola, dijelom zahvaljujući tome što je stanovništvo Slavonije pretežno poljoprivrednog karaktera te su učenici umjesto u školskim klupama često bili na poljima. Zbog čestog izostanka redovnog školovanja mnoga su djeca nakon nekog vremena zaboravljala pisati. Rješenju tog problema uvelike je doprinijelo donošenje zakona iz 1874. godine kojim je bolje uređen sustav opetovnica. Opetovnice su trajale dvije godine te su bile obavezne za sve one koji su završili opću pučku školu, a nastava je propisana na dva puta tjedno po dva školska sata.⁷¹ Problem pismenosti stanovništva nije se u potpunosti riješio niti uz mnoge zakonske uredbe i nastojanja vlasti za boljim školskim sustavom, stoga je na prostoru Hrvatske početkom 20. stoljeća polovica stanovništva i dalje bila nepismena.⁷² Godinu dana prije donošenja zakona kojim je reguliran obvezan polazak pučkih škola (1874.), građanska Slavonija broji 163 škole sa 189 učitelja te 10 728 učenika.⁷³ Stupanjem na snagu novog školskog zakona iz 1874. godine dodatno je poboljšao stanje školstva u civilnoj Slavoniji. Otvaraju se nove škole, a one stare se obnavljaju sukladno propisima novog zakona, također velika se pažnja pridaje higijeni te škole moraju zadovoljavati određene higijenske norme. Što se tiče većeg broja škola, najviše se škola otvara na području osječkog školskog nadzorništva gdje je u periodu od 1875. godine do 1885. godine otvoreno čak 37 novih škola.⁷⁴

⁶⁹ M. Vrbanus, 2017, 149.

⁷⁰ *Isto*, 149

⁷¹ D. Župan, 2002, 284.

⁷² D. Župan - Š. Batinić, 2019, 229.

⁷³ K. Takalc, 1978, 41.

⁷⁴ D. Župan, 2002, 287.

Šk. nadzorništvo	1875.	1885.
Požeško	26	46
Vukovarsko	96	122
Osječko	107	144
Ukupno	229	312

(Tablica 3. Broj pučkih škola u šk. nadzorništva 1875. i 1885. Prema D. Župan 2002, 287.)

Također, jedan od faktora koji uvelike utječu na kvalitetu školskog sustava jest broj škola na određenom području, konkretnije na području školskog nadzorništva. Prema tome, broj škola u odnosu na površinu u najboljem položaju je na području vukovarskog školskog nadzorništva gdje se nalazi jedna škola na dvadeset kilometara kvadratnih. Takva situacija doprinosi i većem polasku škola pa tako na istom području čak 91 posto učenika polazi školu. Dosta lošije stanje je na području požeškog školskog nadzorništva gdje jedna škola dolazi na pedeset kilometara kvadratnih.⁷⁵ Nadalje, modernizacija školskog sustava nije u cilju imala samo što masovniji školski sustav nego i određenu kvalitetu. Tako je s ciljem što kvalitetnije nastave zakonska regulativa propisivala da je na 80 učenika potreban barem jedan učitelj. Ako se u obzir uzme kvaliteta nastave koja je uvjetovana brojem učitelja, ona je zasigurno najbolja na području osječkog školskog nadzorništva gdje dolazi jedan učitelj na 75 učenika. Dosta lošija situacija svakako je u požeškom školskom nadzorništvu gdje se nalazi tek jedan učitelj na 82 učenika.⁷⁶ Što se tiče gimnazijskog obrazovanja, na području građanske Slavonije postoje samo dvije velike gimnazije, u Osijeku i Požegi. U Požeškoj gimnaziji u drugoj polovici 19. stoljeća školuje se oko stotinu učenika na koje dolazi desetak nastavnika. U istom periodu u gimnaziji u Osijeku nalazi se

⁷⁵ D.Župan, 2002, 289.

⁷⁶ Isto, 290.

nešto više učenika na isti broj nastavnika. Uz realku u Osijeku se 1892. godine osniva i Viša trgovačka škola koja je organizirana u tri razreda te su predavali isti nastavnici kao i u realki dok su za trgovačke predmete bili zaduženi posebni nastavnici. Od ostalih većih slavonskih mjesta pronalazi se još tek u Đakovu i Vukovaru glavna dječja škola. U Đakovu 1873. godine školu polazi 128 učenika mada je ona bila obavezna za njih 145 dok u se u Vukovaru nalazi oko 400 učenika, podjednak je broj i muške i ženske djece.⁷⁷

8.1. Pučka škola u Požegi

U Požegi se nalazi pučka škola za dječake, a nastavu održavaju franjevci od 1823. godine kada sklapaju ugovor s gradskim poglavarstvom. Ugovorom franjevci se obvezuju brinuti za održavanje nastave, a gradsko poglavarstvo za održavanje učionica. U prvoj polovici 19. stoljeća škola služi za obrazovanje učiteljskih pomoćnika. Franjevci su nastavu održavali sve do 1869. godine. Također u Požegi djeluje i djevojačka škola, nastava se održava u gradskoj kući na trgu, a jedan period i u zgradi Kolegija. Čest je slučaj bio da učitelji održavaju nastavu, a njihove supruge nastavu iz ručnog rada. Primjerice 1813. godine učitelj je bio Mirko Filipović, a za nastavu ručnog rada bila je zadužena njegova supruga Helena.⁷⁸ Pučka škola sve do 1854. godine imala je samo dva razreda, a od tada se proširuje na četiri. U periodu kada škola dobiva i četvrti razred učitelj je Ivan Filipović. Njegov rad je prepoznat i iznimno cijenjen, Filipović s učenicima provodi određenu vrstu terenske nastave izletima u prirodu, a zaslužan je i za otvaranje prve školske knjižnice.⁷⁹

⁷⁷ K. Takalc, 1978, 41-42.

⁷⁸ *Isto*, 37.

⁷⁹ *Isto*, 41.

9. Zaključak

U drugoj polovici 18. stoljeća pod utjecajem prosvjetiteljskih ideja prva žena na tronu Habsburške Monarhije, Marija Terezija, donosi prve uredbe koje uređuju školski sustav prema modernim načelima toga doba. *Opći školski red* iz 1774. godine i *Ratio educationis* iz 1777. godine organiziraju školski sustav sukladno potrebama države. Kako je prostor Slavonije razjedinjen između Vojne krajine i civilnog dijela prva uredba primjenjuje se na prostoru Vojne krajine dok se druga uredba odnosi na civilni prostor Slavonije. *Opći školski red* uređuje osnovnoškolsko obrazovanje te pritom dijeli škole na trivijalne, glavne i normalne. *Ratio educationis* je šireg dometa u utjecaju na školski sustava te ne organizira samo osnovne škole nego se odnosi na sve instance obrazovanja. Škole su podijeljene na narodne od kojih se ističu četiri vrste te na latinske odnosno gramatičke i gimnazije. Najviša instanca obrazovanja posebno je uređena. Zbog nedostataka koji je imao prvi *Ratio*, na inicijativu ugarskog dijela Monarhije, nakon nepunih trideset godina vladar donosi *Ratio eduactionis* iz 1806. godine koji je prvenstveno služio da bi ispravio i nadopunio nedostatke ranije uredbe. Donošenjem *Systema scholarum elementarium* uređen je sustav osnovnih škola te je takav ostao na snazi do pojave prvog samostalnog hrvatskog školskog zakona. Iako su svim dotadašnjim uredbama za organizaciju školskog sustava nastojanja bila dovesti organizaciju i nadzor nad školama pod veću kontrolu državnog aparata za vrijeme neoapsolutizma sredinom 19. stoljeća rastu intencije za većim crkvenim nadzorom nad obrazovanjem. Nadalje, dolaskom Ivana Mažuranića na mjesto banske časti sintetizirane su dotadašnje rasprave oko školskih zakona koje su čak prolazile i saborsku proceduru. Godine 1874. izdan je prvi samostalni hrvatski školski zakon, donošenje ovog zakona predstavlja velik događaj u pogledu organizacije školstva na našem području jer propisuje obvezno obrazovanje na osnovnoj razini. Zakon o školstvu iz 1888. godine predstavlja određene korake unazad u odnosu na raniji

zakon jer negativno utječe na učiteljsku profesiju kojoj se radni vijek produžuje za deset godina, a i diskriminatorski djeluje na učiteljice kojima zabranjuje učiteljsku profesiju ukoliko dođe do udaje. Također ovaj zakon je prvi koji se primjenjuje istovjetno na cijelom području Slavonije. Područje Slavonije je razjedinjeno između Vojne krajine i civilnog dijela te predstavlja određene poteškoće u praćenju razvoja školskog sustava na području Slavonije. Vojna krajina poznata po gruboj vojničkoj disciplini istu je prenijela i na školski sustav. U Vojnoj krajini nastavni jezik bio je njemački. Teški uvjeti rada učitelja bili su karakteristični za cijelu Slavoniju, male plaće i nemaran odnos vlasti prema učiteljima mijenjat će se tek razvojem modernog školskog sustava u drugoj polovici 19. stoljeća. Od slavonskih učitelja posebno se ističe rad učitelja Ivana Filipovića. Odnos prema učenicima te sam proces prenošenja znanja odnosno metoda prenošenja znanja razvijali su se kroz čitavo stoljeće. S početnim uredbama učenje je bilo isključivo napamet te se metoda razumijevanja koristila slabo ili nikako, a na području Vojne krajine djeca su često bila i fizički kažnjavana. Razvojem školskog sustava na mala vrata uvodi se metoda razumijevanja. Veliki problem koji je karakterističan i za slavonsku Vojnu krajinu i za civilni dio Slavonije bio je nepohađanje škola. Zbog teških životnih uvjeta, ali i kolektivne misli kako škola nije od velikog značenja mnogi roditelji nisu slali svoju djecu u škole. Djeca su se češće pronalazila u poljima i na ispašama nego u školskim klupama, takvo stanje u bitnome će promijeniti takozvana Mažuranićeva školska reforma. Školstvo na području Slavonije kroz 19. stoljeće sustavno se razvijalo, a zakonske regulative i uredbe vladara pomogle su običnom stanovniku shvatiti važnost školovanja i obrazovanja.

10. Sažetak

Školstvo u Slavoniji tijekom 19. stoljeća

Krajem 18. stoljeća vladari Habsburške dinastije pod utjecajem prosvjetiteljskih ideja donose prve uredbe za uređenje školskog sustava. Po prvi puta u povijesti država direktno pristupa uređenju školstva. Prva objavljena uredba *Ratio educationis* zbog određenih nedostataka dobiva svoju nadopunjenu i poboljšanu verziju pod istim imenom. Na području Slavonije, koja je razdijeljena na civilni i vojnički dio, koji čini slavonska Vojna krajina, školstvo se različito uređuje. U cilju što većeg napretka u pogledu obrazovanja tijekom 19. stoljeća vladari donose razne zakonske uredbe za uređenje školskog sustava. Školski sustav se usavršava s godinama, a s time i stav prema obrazovanju. Zbog toga s godinama se povećava broj škola, sukladno tome i broj učenika. Stanovnici Slavonije s negodovanjem su gledali na školu te su djeca vrlo rijetko polazila škole. U pogledu redovnog obrazovanja stanje se uvelike poboljšava prvim hrvatskim samostalnim školskim zakonom u vrijeme banovanja Ivana Mažuranića.

Ključne riječi: školstvo, Slavonija, Vojna krajina, državno uređenje školstva, 19. stoljeće, školski zakon.

11. Summary

School System in Slavonia during 19th Century

At the end of the 18th century, the rulers of the Habsburg dynasty, under the influence of Enlightenment ideas, passed the first decrees for the organization of the school system. For the first time in history, the state is directly approaching the regulation of education. The first published regulation *Ratio educationis*, due to certain shortcomings, receives its supplemented and improved version under the same name. In the area of Slavonia, which is divided into civilian and military parts, which make up the Slavonian Military Border, education is regulated differently. In order to make as much progress as possible in terms of education during the 19th century, the rulers enacted various legal regulations to regulate the school system. The school system is improving over the years, and with it the attitude towards education. Therefore, the number of schools increases with years, and the number of students accordingly. The inhabitants of Slavonia looked at the school with displeasure and the children very rarely went to school. In terms of regular education, the situation is greatly improved by the first Croatian independent school law at the time of the banning of Ivan Mažuranić.

Keywords: education, Slavonia, Military Border, state organization of education, 19th century, school law.

12. Literatura

- A. Cuvaj, 1913, Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas. Knj. I-III. *Kr. Hrv.-Dalm. zem. vlada, Odjel za bogoštovlje i nastavu*. 1913.
- D. Franković, 1958, Povijest školstva i pedagogije u Hrvatskoj. Zagreb : *Pedagoško-književni zbor*, 1958.
- M. Gross, 1985, Počeci moderne Hrvatske : neoapsolutizam u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji 1850-1860. Zagreb: *Globus*, 1985.
- E. Munjiza, 2009, Povijest hrvatskog školstva i pedagogije, *Filozofski fakultet u Osijeku*, Osijek, 2009.
- M. Raguž, 2015, Zakon od 31. listopada 1888. o uređenju pučke nastave i obrazovanju pučkih učitelja u Kraljevinah Hrvatskoj i Slavoniji. *Senjski zbornik : prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu*, Vol. 42-43 No. 1, 2015.
- V. Švoger, 2010, Školstvo kao politicum: Opći školski red iz 1774. *Anali za povijest odgoja*, broj 9, Zagreb, 2010.
- V. Švoger, 2017, Od protomodernizacije do modernizacije školstva u Hrvatskoj. Knjiga I.: Zakonodavni okvir, *Hrvatski institut za povijest*. Zagreb, 2017.
- K. Tkalac, 1973, Školstvo Slavonije: u 18 i 19 stoljeću. *Županja: vlast. nakl.*, 1973.
- M. Vrbanus, 2017, Resistance, conflicts and contributions to organising educations in Slavonia in the 18th and the first decades of the 19th century. *Povijesni prilozi* 36, broj 53, 2017.
- D. Župan - Š. Batinić, 2019, Školstvo u Hrvatskoj od kraja 18. do početka 21. stoljeća. Udier, S. (ur.) *Hrvatska na drugi pogled. Udžbenik hrvatske kulture i društva*. Zagreb. *FF press*, str. 215-251.

D. Župan, 2002, Utjecaji Mažuranićeve reforme školstva na pučko školstvo u Slavoniji (1875.-1885.), *Scrinia Slavonica*, god. 2, broj 1, Slavonski Brod, 2002.